

ВІДГУК

**офіційного опонента, кандидата історичних наук, професора Колибенка
Олександра Володимировича на дисертацію Непомящих Віталія
Юрійовича «Білгород Київський (X – перша половина XIII ст.)», подану на
здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук (07.00.04 –
археологія)**

Історико-археологічне вивчення найбільш значних давньоруських міст України завжди спиралось, у першу чергу, на свідчення літописів, що слугували науковцям тією основою, відштовхуючись від якої можна було планувати подальші дослідження цих міст. Одним з найяскравіших прикладів таких літописних міст є Білгород Київський, що часто зустрічається на сторінках літописів, починаючи з їх «легендарної» частини. Як велике давньоруське місто з багатою літописною історією, до того ж розміщене на території сільського населеного пункту з більш-менш збереженим культурним шаром XI–XIII ст., Білгород Київський міг би претендувати на роль одного з найдослідженіших міст Русі. Однак, розташовані неподалік від Києва археологізовані залишки цього давньоруського міста, незважаючи на 140-річчя з часу їх перших археологічних розкопок, так і не стали об'єктом прискіпливого та цілеспрямованого вивчення дослідників. Підтвердженням цього є відсутність узагальнюючої монографічної праці, присвяченої Білгороду Київському, на зразок аналогічних праць по Києву, Чернігову, Галичу, Переяславу, Дорогобужу, Лучеську та деяким іншим літописним містам, що унеможлиблює повноцінне вивчення усєї нашої киеворуської спадщини. Цим визначається актуальність даного дослідження, присвяченого комплексному вивченню історичного розвитку Білгорода Київського у X — першій половині XIII ст.

Представлена робота має вагоме значення для дослідників Київської Русі. Важливо, що автор даної роботи брав активну участь у створенні джерельної бази дослідження, проводячи археологічні розвідки та розкопки на території Білгорода Київського.

Структура рецензованої роботи відповідає вимогам, що ставляться до подібних досліджень. Дисертаційна робота В.Ю. Непомящих складається із вступу, чотирьох розділів, висновків (разом – 186 стор.), списку використаних джерел та літератури (235 позицій), додатків. Робота є чітко структурованою, що, у поєднанні з послідовним і логічним викладом матеріалу, сприяє розкриттю поставлених завдань та досягненню сформульованої мети дослідження.

У дисертації чітко визначено актуальність теми, зв'язок роботи з науковими програмами, мету і завдання дослідження, його об'єкт та предмет, методологічну основу, хронологічні та територіальні межі, джерельну базу, а також наукову новизну і практичне значення роботи.

Перший розділ дисертації – **«Джерела, історіографія та методика досліджень»** – присвячено критичному аналізу основних категорій джерел, аналізу історіографії проблеми та основних дискусійних питань, характеристиці методики. Було розглянуто та систематизовано джерела, що безпосередньо пов'язані з обраною темою – писемні, археологічні, картографічні та епіграфічні джерела, а також відомості мандрівників. Зроблено висновок, що наявна джерельна база має досить широкий спектр тематичного наповнення і представляє велике значення для дослідження історичного минулого Білгорода. Слід погодитись із думкою автора стосовно істотного потенціалу джерельної бази. Мова йде, перш за все, про матеріали польових археологічних досліджень. Це дозволяє реалізувати поставлену мету та відповідні завдання, а також повною мірою розглянути різні аспекти теми дисертаційного дослідження. Автор детально проаналізував стан наукових досліджень, що стосуються обраної теми й виділив найважливіші з них. Проведений огляд історіографії дозволив автору стверджувати про наявність достатньо активної цікавості науковців до розгляду питань, пов'язаних з історією та археологією Білгорода Київського. Загалом, даний розділ рецензованої роботи справляє позитивне враження завдяки ретельності опрацьованого матеріалу.

Надзвичайно важливим для розгляду теми дисертаційного дослідження є другий розділ, присвячений історичній топографії Білгорода Київського. У ньому автор справедливо зазначає, що «вивчення будь-якого давньоруського міста неможливе без характеристики топографії, розгляду чинників формування та динаміки розвитку території й особливостей географічних умов місцевості» (с. 54). Реалізуючи завдання роботи, автор по чергово розглядає проблему утворення Білгорода, дає характеристику його фортифікації та культових споруд, аналізує структуру території міста, його стратиграфію і планіграфію, характеризує околиці райони цього давньоруського центру.

На широкому фактичному матеріалі автор робить низку аргументованих висновків щодо зазначеного питання, датуючи час виникнення міста кінцем X ст., а також зведення острога кінцем XI – початком XII ст. Однозначно вирішені автором також такі важливі питання як загальна площа міста й розміри його окремих складових частин.

У третьому розділі рецензованого дослідження – **«Особливості забудови та поховальні пам'ятки»** – автором розглянуто численні житлові, ремісничі, промислові та господарсько-побутові споруди, виявлені на території Білгорода Київського. Також у цьому розділі проаналізовано планувальну структуру та поховальні пам'ятки. Цей розділ є надзвичайно цікавим. На нашу думку, це один з найкраще опрацьованих розділів роботи й, відтак, не викликає заперечень висновків автора про можливість простежити динаміку заселення й забудови території Білгорода Київського: «На рубежі X – XI ст. у першу чергу освоювалась територія посаду, де розвивались металургійна справа та ковальство. З кінця XI ст. північна частина посаду спустошується. У результаті зростає населення південного посаду та, очевидно, дитинця і в такий спосіб зростає щільність забудови їх територій і спостерігаються зміни у планувальній структурі. У кінці XII – першій половині XIII ст. відбуваються загострення у внутрішній військово-політичній ситуації у Південній Русі, внаслідок чого зменшується кількість населення посаду Білгорода та вкотре збільшується щільність забудови дитинця. Безсумнівно, належачи до одного із найбільших

міст Південної Русі, де кількість населення перевищувало 10 тисяч чоловік, Білгород в останньому періоді зазнає зменшення демографічного показника».

Четвертий розділ дисертації В.Ю. Непомящих, побудований виключно на матеріалах археологічних досліджень, присвячено характеристиці речового комплексу. Цей розділ даного дисертаційного дослідження також складає хороше враження, надзвичайно детально опрацьований та насичений важливими для даної теми джерелами. В ньому наведено характеристику керамічних виробів, сільськогосподарських, ремісничих та промислових знарядь, універсального інвентарю, предметів озброєння, військового обладунку та спорядження коня, побутових речей, прикрас та елементів одягу, предметів особистого благочестя та язичницького культу, а також речей, які відображають торгівлю та економічні зв'язки Білгорода Київського.

Завершують рецензовану роботу висновки, що логічно випливають з усього попереднього її змісту й тому не зустрічають серйозних зауважень. Єдиним зауваженням до них є їх дещо зavelикий об'єм, крім того вони є власними висновками автора, й посилається в них на авторитет А.М. Кирпичнікова та інших авторів недоцільно.

Таким чином мета роботи досягнута. Автором продемонстровано обізнаність з науковими методами критики джерел, що дозволило зробити обґрунтовані судження і висновки, які відповідають поставленим завданням.

Однак слід висловити деякі зауваження, які можуть стати предметом дискусії:

- у першому розділі, автор, на нашу думку, некритично ставиться до нічим не підтвердженої думки Е. Голубинського про перебування першого митрополита Русі у Переяславлі Руському (с. 23).
- боротьба за Білгород Київський точилась не тільки між Мономаховичами та Ольговичами, але й усередині перших (с. 24).

- мініатюри Радзивіловського літопису навряд чи можуть нести вагому інформацію з теми дослідження, вони лише відображають уявлення значно пізнішого часу про події кінця X – XII ст. (с. 30).
- так само не мають відношення до теми роботи свідчення про знахідки скарбів XVI – XVIII ст. (с. 42-43).
- це ж саме стосується знахідок скіфської кераміки та кераміки київської культури (с. 49).
- при розгляді планувальної структури Білгорода навряд чи доцільно шукати аналогії з Києвом, в цьому плані значно продуктивніше було б порівнювати з такими центрами як Переяславль чи Василів (с. 129).
- автор вживає різні форми найменування князів по-батькові: Святославич і Святославович, як і слова «прясло» та «пряслице».
- у списку джерел та літератури автором включено видання «Повісті временних літ» 1950 р. до списку літератури, хоч доцільніше, на нашу думку, було включити його до списку опублікованих джерел.

Однак, усі наведені вище зауваження стосуються другорядних моментів та носять рекомендаційний характер і не впливають на загальну позитивну оцінку рецензованої роботи.

Дисертація оформлена у відповідності з встановленими вимогами. Основні результати дослідження опубліковані дисертантом у 12-ти друківаних працях, в тому числі 5 у фахових наукових виданнях ВАК України, 2 праці – у закордонних виданнях. Текст автореферату відображає основний зміст дослідження й розкриває основні положення дисертаційної роботи.

Дисертаційне дослідження Непомящих Віталія Юрійовича є завершеною науковою роботою, виконаною автором самостійно. Її результати мають теоретичну новизну і практичне значення для подальшого вивчення зазначеної проблематики. Висновки, основні положення і матеріали дослідження можуть бути використані у викладацькій роботі у вищих навчальних закладах, у

культурно-освітній, історико-краєзнавчій та музейній роботі, при підготовці узагальнюючих праць з історії України.

Вважаємо, що дисертаційна робота Непомящих Віталія Юрійовича «Білгород Київський (X – перша половина XIII ст.)» відповідає вимогам «Порядку присудження наукових ступенів до кандидатських дисертацій», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., а її автор – Непомящих Віталій Юрійович, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.04 – археологія.

Заступник з наукової роботи

Генерального директора Національного

історико-етнографічного заповідника «Переяслав»,

к.і.н., професор

О.В.Колибенко